

I topónims ladins: n documënt storich-cultural de gran valüta

Te trëi ediziuns i ciarunse plü avisa ala "storia de nüsc inoms", inoms de posc, de viles, de ciases, de cognoms, y de d'ater. Secunda pert

Nüsc inoms/2 - I pröms fostüs de na presenza umana tla Val Badia va zoruch al temp dl Mesolitich (8000-5000 agn dan Crist) lascià indò da iagri che rabi te chisc versc tratan la buna sajun y che gnô, po ester, incé jö sot mesa costa o cínamai jö söl funz de val, laota dessigü ciamò curi de bosc, roes y majařeis. Al è ri di tan de jënt che è bele aciasada al temp di romans chilò da nos. Cis tröpa dessigü ne nia. N maiù numer sarà impormò rovè adalcherch tratan les gran migrazjoni di popui dl'Europa nordorientala (do che l'Impér de Roma è tomè adöm), deache le vire tles valades de Puster y dl Isarch è inlaôta malsigü. L'ultima ona de imigraziun sarà stada incér l'ann 1000, tl temp dla colonisazion intensiva, orùda dai patrùns di terac da inlaôta por aumentè le numer dla populaziun y le nüz dla tera. De chi temp l'incé i pröms documénç scriç che nominëia val' confin tres l'adoranza de inoms de post.

Topónims sciöche 'Plan da Runch', 'Plan Ranciogn', 'Runciadücia', Runcad recorda les gran operees d'espascamént stades nezesciaries por trasformè terac te ciampopré. Incér la fin dl 1200 è la colonisazion intensiva en gran pert stluta jö y ti registri (urbars) ciapunse bele gran pert di lüsc y dles 'viles' portà ite ti catasc dl 1800.

Cun le sfrutamént dl bosch y ciampopré tles formes plü desvalses s'el' cuen le passè de secui formè na reï spessa de inoms che ti impormetò ala persona da s'orientè atira y scialdi avis. Chisc inom po incönes dè - tan banai y da nia che ai aparësc val'iade - n gróm de informaziuns interessantes y cun chesc incé nes trasmète n contribut de valüta por capi dami la genesa dla contrada y la storia de süa colonisazion y de so sfrutamént.

Dal'estrat dla mapa dl catast austro-ungarich (1854 - ciara dessot) végnel fora en cunt de nosc raiun na strotòra fondiaria y d'insidiamént dér tlera. Le terac è parti só te na manira che vigni lüch nen ess n töch de bel y manco de

bel, da plan y de ért... porchël à vigni paur de plü ciamps y töc de pre danter éi desparsiti sö y sparpagnà fora por la tempila. Tres i inoms (topónims) gnôl organisé le laûr: da sëra podò p.ej. le paur di: incö ài arè le ciamp „Do Parëi”, indoman junse jö en „Ciamp Nü” y por le fin dl'edema rovunse incé da d'arè le „Ciamp de Stefo”. Al fant dijôle: te mësses ciamò menè n pü de coltora sön „Col de Curt” o fora en „Chès Trates” y söñ „Curpëi” (Cherpëi) el ciamò da desfrate peres y romanadöra. Condüj ma döt jö „Sopla” y fa n gran müdl.

Te nüsc bosc y tl ciampopré ciapunse topónims che fej referimènt a plantes, a tiers, a manufaç rurai, ai cunta dla sort di lègns y di prighi da laurè cun le lignan, d'atri nes recorda les bries da laurè fora le terac o documentéia formes spezifiches d'sfrutamént sciöche l'adoranza dl larije y dla media, fa ciarbur, burjé cialc, dramè lègns por mioré la pastòra, datrai ciapunse te topónims cínamai inoms de patrùns, éi che nes conzed da recostrui les relaziuns dla proprieté. Te val' topónims végnel documentè la presenza de tiers salvari intratrat moré fora (lu y laûrs). De na gran importanza è i inoms che documentéia marcaziuns de vedli termi o che fej referimènt a de vedles rajuns (p.ej. de pastòra) o te chi che al vir inant la motivaziun por la costruzion de ntru o de na séména (pormez a n pre o bosch, tru da jì cun crusc, da portè a d'incunèt y i.i.). Ti inoms de posc pon aldi fora olache le bosch è gnû trasformè te pre o pastòra (Pasciantadù, Trou, Runch ...). Inoms de trus por parèi i arménç, stales y ciapares, posc de palsi de tiers (armiris), rüsc y fistis è particolarménter freqüenç y fej incio referimènt al laûr da paup, le setur economic stè por secui alalungia dominant. Mo incé sis, loçes y pontins - chisc despari (y desparsesc incö ciamò) i pra y i ciamps dala pastòra, mo è incé punç

Bragamin di 1585: Sergella, Sällätschä, Lergerö, Sotputia, Bedeäntermoya. La continuité di inoms cina sö te nüsc temps n'e nia dagnora dada. Yincé la forma ne müda sovénz nia püch.

d'orientamént importanç - végndant tla nomenclatura geografica nia danré. Mo deache certes formes d'anuzamént de bosch y pastòra végnd tres deplü lasciades sö, n'el incö chilò nia plü chel gran debojeign de n'orientamént puntual y chësta è spo incé öna dles gaujes por che tröc inoms ne végnd nia plü adorà y va incio daimproia a perde.

(N)Ambladëi (< celt. *amblatium (+ -atum) + -etum) = bosch de aunic Avares (< vedl tod. wara) = pre (o spersa n iade stada n ciamp) Boà (< lat. bos + -arius) = pastòra di bös Boadures (< lat. bibere + -atoria) = post da d'aberè i tiers Chi Ciantadus [contrazion da Pasciantadus] (< lat. pascentare + -atorium) = pastòra de bosch sighada ite Chi Arjéis [contrazion da Chi Larjéis] (< lat. larix + -etum) = bosch de lersc

Tolpëi (prelat. *tolp- + -etum) = post da ciüç

Jiadù (< lat. ire) = pre cun dërt de passaje

La Mirì [contrazion da L'Armiri] (< lat. ad + meridiare) = post de palsi di arménç (da misdè)

Le Büla (< lat. bubula) = pastòra di bös

Manestreis (< lat. *melistrum + -etum) = post da manestri

Morió [variante de Mirió] (< lat. meridie + -eloum) = post de palsi di arménç (da misdè)

Muriac [variante di Mirió] (< lat. meridie + -aceum) = stlet, bur post de palsi di arménç

Pascà (< lat. pascuum + -alis) = pastòra

Plunsara, Prunsara (< lat. *prandiaria) = pastòra por n dé

Tolp (< prelat. *tolp-) = ciüç

Vaciàra (< lat. vacca + -aria) = pastòra dles vacés

Salt (< lat. saltus) = pastòra di tiers

documénç.

Les plü vedes abinades de inoms de posc por nosc raiun ciapunse ti urbars. N urbar n'e nia ater co n indesc sistematich di dërc de na sovranité temporala o etlesiastica, olache al gnô scrit sö i dovéis da paie les cutes o dë jö produç da pert di sotmetüs (diejo) o de chi che à n feud. Bosch, ciampopré, pastòres, munts végnd ti urbars y ti registri dles cutes dagnora identificà tres topónims. L'urbar plü important por la Val Badia è chel di Ciastel Badia dl ann 1296 olache al végnd cumpedè sö n gromun de lüsc. Mo ince bragamins, chertes de ciasa y documénç plü jogn è fontanes de gran valüta por l'abinada de topónims. I proieç dla toponomastica d'el dedainc se basëia porchël oramai düc incé sól'inrescida de chëstes fontanes storiches. I inoms atauy dötaurela adorà végnd da süa pert chris adöm y tuç sö tres l'aiut dla jënt dl post y süa forma linguistica (adöm ala pronunzia) végnd spo notà sö poscibilménter avisa tres na trascrizion fonetica.

I inoms geografics è porchël de dër „documénç” dl post, por tröc de nüsc paisc sovénz la sòra fontana storica por le temp dan le 1700. Por vigni apascionada dla storia locala è i topónims - scebegn che al ti végnd gonot dë pücia o degona importanza - na buna brancia y avaliæa fora les loçes lasciades dai scriç nia (plü) dan man.

Tröc inoms se lascia por ater splighé sauri, ai è denominà - sciöche bele dit - do lègns, tiers, carateristiche di terac y i.i. An röia defata lassura che certi inoms végnd tres indò dant danu te nota contrada - mo por i capi indortòra vara debojeign da consideré tl relevamént incé dötes les carateristiche idiomatiches locales.

Mapa catastala di 1854. Ti ciampopré él oramai vigni picia parzela che á n so inom.

Giovanni Mischi